

ПОДАТКОВА ПОВЕДІНКА ТА ЧИННИКИ, ЩО ЇЇ ЗУМОВЛЮЮТЬ

TAX BEHAVIOR AND FACTORS DETERMINING IT

Мельник Л.О.

аспірантка,
Університет Державної фіскальної служби України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4544-3561>

Melnyk Liliia

University of the State Fiscal Service of Ukraine

У статті із застосуванням класифікаційних критеріїв проведено розмежування податкової поведінки на законослухняну та протиправну. Досліджено чинники, що впливають на вибір платником податків певного виду податкової поведінки. Установлено, що до таких чинників відносяться економічний, психологічний, політичний, соціальний, правовий та ін. Доведено, що на окремих платників податків, а також їх групи одні й ті ж чинники впливатимуть по-різному. Запропоновано роботу із трансформації протиправної податкової поведінки у законослухняну вести комплексно, враховуючи різні напрями її впливу.

Ключові слова: поведінка економічних агентів, податкова поведінка, чинники поведінки, економічний чинник, платники податків.

В статье с учетом классификационных критериев проведено разграничение налогового поведения на законопослушное и противоправное. Исследованы факторы, влияющие на выбор налогоплательщиком определенного вида налогового поведения. К этим факторам отнесены экономический, психологический, политический, социальный, правовой и др. Установлено, что на отдельных налогоплательщиков, а также их группы одни и те же факторы будут влиять по-разному. Сделан вывод о том, что работа по трансформации противоправного налогового поведения в законопослушное налоговое поведение должна проводиться комплексно, учитывая различные направления ее воздействия.

Ключевые слова: поведение экономических субъектов, факторы поведения, экономический фактор, уплата налогов.

The article on the application of classification criteria distinguishes tax behavior into law-abiding and illegal. Tax behavior is heterogeneous: some taxpayers unconditionally pay taxes, others fundamentally evade their payment; others would probably prefer to pay taxes under certain conditions, but for various reasons do not do so (or partially evade). It is clear that additional behavior, like any behavior, involves a choice of actions that together determine the type of such behavior. Tax behavior is formed depending on the level of tax culture of the economic agent. The improvement of tax behavior is considered, which is one of the priority strategic tasks of development and improvement of the national tax system. As part of this task, keep in mind that the tax behavior of different groups of taxpayers, depending on a combination of different factors, can differ significantly. The need to study these factors, as well as tax behavior and its types in general, and actualizes our study. The factors influencing the taxpayer's choice of a certain type of tax behavior are studied. It is established that such factors include: economic factor, psychological factor, political factor, social factor, legal factor, etc. It has been proven that individual taxpayers, as well as their groups, will be affected differently by the same factors. It is proposed to work comprehensively on the transformation of illegal tax behavior into law-abiding, taking into account various areas of its influence, in particular raising the level of tax culture of both taxpayers and tax officials; improvement of tax legislation; increasing the social justice of the tax system; improving tax administration; further automation of tax control; view tax rates, etc. The adoption of such measures could help reduce tensions between taxpayers and the state, would have a beneficial effect on the tax behavior of economic agents.

Key words: behavior of economic agents, tax behavior, factors of behavior, economic factor, taxpayers.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблематика податкової поведінки від початку набуття Україною незалежності постійно перебуває в полі зору вчених. Пов'язано це з тим, що в нашій країні висока

частка платників податків, які не дотримуються законослухняної податкової поведінки.

Девіації, які стосуються податкової поведінки, стали в Україні буденністю. За даними Державної податкової служби України, приблизно 4,1 млн працездатних українців, які

проживають у країні, перебувають поза межами податкового контролю: більшість із них працює, заробляє, але не сплачує податків [7]. Також варто відзначити, що податкова поведінка зареєстрованих платників податків теж не завжди може бути класифікована як законслухняна. Лише за 2020 р. платниками податків було завдано збитків бюджету країни в розмірі 7,7 млрд дол. на рік, із них: зарплата в «конвертах» призводить до податкових утрат у розмірі 4,3 млрд дол.; діяльність «скруток» та конвертаційних центрів – 1,5 млрд дол.; виведення коштів в офшори – 800 млн дол.; махінації з підакцизними товарами – 1 млрд дол.; збитки державних підприємств – 100 млн дол. [18].

Необхідність поліпшення податкової поведінки є одним із пріоритетних стратегічних завдань розвитку і вдосконалення національної податкової системи. У рамках вирішення цього завдання слід пам'ятати, що податкова поведінка різних груп платників податків залежно від поєднання різних чинників, може істотно відрізнятися. Необхідність вивчення цих чинників, як і податкової поведінки та її видів загалом, актуалізує наше дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблематики податкової поведінки торкалися у своїх наукових пошуках такі вчені, як Л. Амбрик, В. Андрущенко, О. Данілов, А. Дасів, О. Десятнюк, А. Крисоватий, А. Луцик, І. Майбуров, Т. Меркулова, О. Сидорович, Ю. Іванов, М. Чирков та ін. Водночас існує об'єктивна необхідність проведення подальших досліджень у цій сфері.

Виділення невідомого раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Аналіз основних досліджень свідчить, що відносно податкової поведінки розглядаються окремі її аспекти, які більшою мірою стосуються поняття терміна «податкова поведінка», її змістовного і структурного складників та ін. Залишаються недостатньо висвітленими та потребують подальшого опрацювання окремі види податкової поведінки з посиленням акцентів на чинниках, які її зумовлюють.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідити і визначити види податкової поведінки та чинники, що її зумовлюють.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Під податковою поведінкою слід розуміти складник економічної поведінки, який пов'язаний зі сплатою податків, взаємодією агента з навколишнім світом із даного приводу. До податкової поведінки слід віднести дії економічного агента, які зумовлені його роллю як платника податків [14, с. 160]. Податкова поведінка, як і будь-яка поведінка, передбачає вибір дій, які в комплексі зумовлюють вид такої поведінки. Податкова поведінка формується залежно від рівня податкової культури еконо-

мічного агента. Податкова культура – це певний рівень податкової самосвідомості в суспільстві, за якого держава усвідомлює та втілює податкову політику, що враховує інтереси суспільства, а платники податків усвідомлюють необхідність виконання обов'язку щодо повної і своєчасної сплати законодавчо визначених податків, зборів (обов'язкових платежів) до бюджету.

Види податкової поведінки, які вибираються платниками податків у процесі їхньої діяльності, є значущими як для самих платників податків, так і для держави у цілому. Податкова поведінка неоднорідна: одні платники беззастережно сплачують податки, другі принципово ухиляються від їх сплати, треті, ймовірно, воліли б сплачувати податки за певних умов, але з різних причин не роблять цього (або частково ухиляються) [13]. Виходячи із цього, можна виділити два граничних види податкової поведінки: законслухняну і протиправну.

Законслухняна податкова поведінка передбачає неухильне виконання обов'язку зі сплати податків. Обов'язок сплачувати податки є конституційною вимогою держави, яка міститься в ч. 1 ст. 67 Конституції України і згідно з якою кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, установлених законом [12]. Цей обов'язок носить публічно-правовий характер, він зумовлений самим існуванням держави і державної влади та полягає у законному вилученні з права володіння платника податків частини його майна. Не можна не погодитися з тим, що податкова поведінка вважатиметься законслухняною, якщо, максимізуючи власні інтереси, платники податків будуть повною мірою враховувати інтереси держави і суспільства.

Цілком зрозумілим є те, що платники податків не бажають віддавати своє майно і шукають різні способи зменшення сум сплачуваних податків, як законні (наприклад, завдяки оптимізації оподаткування), так і незаконні (незаконне зменшення податків або ухилення від їх сплати із застосуванням будь-яких протизаконних дій). Використання платником податків незаконних способів лежить в основі протиправної податкової поведінки.

Протиправна податкова поведінка підриває соціальну стабільність соціуму, руйнує громадянське суспільство, ставить під загрозу виконання державою всіх своїх функцій, передусім функції соціального контролю. Якщо законслухняна податкова поведінка сприймається державою як благо, то протиправна – як зло, що несе в собі три види шкоди: матеріальну, суспільну та моральну. На нашу думку, їх не можна розглядати окремо, оскільки вони є частинами одного цілого (рис. 1). Так, суспільна шкода полягає в ухиленні від конституційного обов'язку; матеріальна – у неотриманні бюджетами різних рівнів податкових надходжень; моральна – у збільшенні податкового тягаря для всіх інших платників податків. На нашу думку, цілісність шкоди полягає у тому

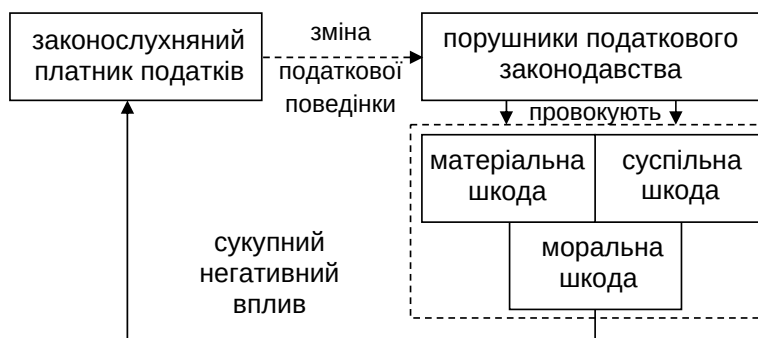

Рис. 1. Вплив шкоди від протиправної податкової поведінки на її обсяг

впливі, який вона здійснює на законслухняного платника податків, й її наслідках.

Якщо розглядати податкову поведінку фізичних осіб – підприємців та юридичних осіб у відриві одна від одної, то доречною є класифікація, запропонована А.О. Гребенчуком [8, с. 53–55]. Податкова поведінка організації, на думку автора, може набувати агресивної, помірної або обережної форми.

Агресивна податкова поведінка економічних агентів передбачає використання переважно незаконних способів оптимізації (мінімізації) оподаткування, максимальне використання прогалів і неточностей у податковому законодавстві на свою користь. За агресивної податкової політики, як правило, широко використовуються «чорні» та «сірі» схеми. Сам поділ залежить від рівня законності схем: «чорна» схема – повністю незаконна схема; «сіра» – схема, що має зовнішні ознаки законної, але під час поглибленого аналізу (під час перевірки податковими органами платника податків) має ознаки на межі законності або включає окремі елементи незаконних схем. Існують і «білі», цілком законні схеми. Зазначені схеми застосовуються з єдиною метою – знизити податкові зобов'язання.

Нейтральна податкова поведінка передбачає використання переважно законних, «білих», схем оптимізації (мінімізації) оподаткування. Платник податків використовує різні способи мінімізації податкових зобов'язань, засновані на використанні норм податкового законодавства. Наприклад, нейтральна податкова поведінка проявляється у законному використанні податкових пільг, отриманні податкових кредитів, створенні різних резервів відповідно до податкового законодавства, що зменшують податкову базу з податку на прибуток підприємств, і т. д.

За обережної податкової поведінки (податкового конформізму) неясності в законодавстві трактуються платником податків так, щоб максимально уникнути потенційних претензій із боку податкових органів. Платник податків часто перестраховується і переплачує податки, щоб у разі виявлення випадкових помилок, пов'язаних із неправильним розрахунком суми податку або

незнанням податкового законодавства, можна було зарахувати надлишки раніше сплачених коштів для погашення виниклого грошового зобов'язання або податкового боргу.

Що стосується фізичних осіб – найманих працівників, то в силу особливостей оподаткування вони не залучені активно в процес оподаткування, оскільки питаннями сплати податків займається їхній роботодавець. У цьому разі їхня протиправна податкова поведінка полягатиме у мовчазній згоді з тим, що роботодавець, ухиляючись від сплати податків, виплачуватиме їм частину або всю заробітну плату в «конвертах».

На те, якої з розглянутих нами форм податкової поведінки вирішить дотримуватися платник податків, впливає низка зовнішніх і внутрішніх чинників мікро- і макросередовища. Так, до чинників мікросередовища відносяться: законодавчі та нормативно-правові, адміністративні, економічні фактори, вплив економічної поведінки та реакцій споживачів, постачальників і конкурентів. Чинниками макросередовища є соціальні, політичні, демографічні, науково-технічні, економічні, природні, культурні, психологічні та ін. [9, с. 159–160]. Вплив цих чинників різний, він залежить не лише від масштабності та виду економічної діяльності платника податків, фізичного і юридичного розташування бізнесу платника податків, системи оподаткування тощо, а й від взаємовпливу чинників. Наведемо такий приклад:

Як видно з таблиці 1, чим більш дороговартісним є фізичне місце розташування платника податків, тим менше він отримує прибутку порівняно зі своїми конкурентами під час сплати всіх податків та платежів. Цілком закономірним є те, що платник податків намагатиметься розширити свій бізнес та надавати послуги більш широкому колу осіб із метою збільшення кінцевого прибутку. Проте за перенасичення ринку платник податків не має можливості розширити свій бізнес, у зв'язку з чим постає питання економії: на заробітній платі працівників, оренді приміщення і в тому числі на сплачених податках та ін. Зазначимо, що у представленій таблиці нами зафіксовано умову, за якої між платником податків та

Таблиця 1

Розрахунок витрат умовно рівнозначних платників податків

Платник № 1 (юридична фірма)	Платник № 2 (юридична фірма)	Платник № 3 (юридична фірма)
Умовно: обслуговують по 30 клієнтів на місяць; отримують по 50000 грн сумарного доходу на місяць; перебувають на загальній системі оподаткування;		
Фізична адреса офісу – центр міста. Договір оренди. Витрати – 15000 грн. на місяць	Фізична адреса офісу – окраїна міста. Договір оренди. Витрати – 7000 грн. на місяць	Фізична адреса офісу «умовна», полягає в оренді поштової скриньки для кореспонденції. Без договору оренди. Офіс фірми працює он-лайн. Витрати – 1500 грн. на місяць
з/п працівникам – 15000 грн		
Сума сплачених податків 7125	Сума сплачених податків 8565	Сума сплачених податків 9825
Прибуток 12875	Прибуток 19435	Прибуток 38675

Джерело: авторська розробка

орендарем укладено договір оренди. Офіційний договір оренди дає змогу платнику податків ураховувати ці витрати під час сплати податків. Проте на практиці зазвичай орендарі воліють отримувати орендну плату «в конверті», що тягне за собою збільшення суми податку, який необхідно сплатити платнику. Стосовно взаємозв'язку чинників: уведемо в таблицю платника № 4, який працює в бізнесі аналогічно платнику № 3, проте надає юридичні послуги та не сплачує за них податки, що дає йому змогу максимізувати свій прибуток. Завдяки цьому він може зменшувати ціну на надані послуги та переманювати клієнтів у конкурентів. Економічний чинник у частині незадовільного фінансового становища починає взаємодіяти із соціальним, коли платники № 1 та 2 почнуть відчувати також соціальну несправедливість, зумовлену існуванням на ринку платника № 4.

Окремі чинники можуть бути (як об'єктивно, так і суб'єктивно) домінуючими у виборі податкової поведінки. При цьому якщо звернутися до профільної літератури, можна зробити висновок, що дослідники, які займаються проблематикою поведінки платника податків, не мають єдиної точки зору щодо рівня впливу тих чи інших чинників на податкову поведінку. Так, Г.В. Капленко вважає, що основною причиною, яка перешкоджає реалізації основних цілей та формуванню економічної поведінки підприємства (у тому числі й податкової), є високі ставки державних податків і зборів [10, с. 12]. Аналогічної позиції дотримується В.І. Цуриков [19]. При цьому такі вчені, як В.П. Вишневський [3], А.С. Веткін [2] та ін., цю позицію не поділяють. На думку того ж А.С. Веткіна, протиправній податковій поведінці сприяють не високі ставки податків, а наявність низької ймовірності виявлення вчиненого податкового правопорушення. Своєю чергою, варто відзначити, що за результатами профільних соціологічних опитувань, у яких беруть участь різні суб'єкти господарювання, «рівень подат-

кового тягаря» лідирує як основна умова протиправної податкової поведінки.

Н. Міту [21, с. 80–82] узагальнюючи чинники, що впливають на податкову поведінку, відносить до їх числа: якість публічних інститутів, рівень довіри до владних інституцій, неприйняття ризику, географічні чинники, політичний режим, релігійну орієнтацію, вікові особливості, стать, сімейний статус, рівень освіти, податковий статус, зайнятість, податкові ставки, сектор економіки, рівень доходу, санкції, послуги податкових консультантів, форму податкової звітності. Науковець класифікує чинники впливу на внутрішні (освіта, традиції, норми, ментальність, мотиваційні чинники тощо) та зовнішні (інституційні), до яких належать, зокрема, правові норми, складність законодавства, надмірне регулювання, економічна стабільність, соціальна політика, доступ до ресурсів, рівень доходу, ймовірність податкового контролю та ін.

Не відкидаючи впливу інших чинників, М.О. Чирков [20, с. 350] вважає, що основний вплив на податкову поведінку здійснює податковий контроль, а саме:

– складність процесу обчислення окремих податків, а отже, трудомісткість податкового контролю над правильністю та повнотою обчислення. Це породжує у платника податків бажання «заховати» в складній формулі розрахунку податку витрати й відрахування, які не відносяться до обчислення податку;

– зниження рівня податкового контролю. Взятий курс на мінімізацію втручання державного контролю в діяльність платників податків звужує здатність держави забезпечувати законність дій платників податків у сфері оподаткування;

– зниження ефективності податкового контролю. Проблеми податкового контролю (плинність кадрів у податкових органах, низька кваліфікація новоприйнятих співробітників, високе навантаження на одного інспектора і т. п.)

призводять до помилок під час здійснення заходів податкового контролю, рішення за результатами яких успішно оскаржуються платниками податків у суді.

П.К. Бечко відстоює домінуючу роль економічного чинника. На думку вченого, в основі мотивації прагнення платника податків знижувати податкові платежі лежить його фінансовий стан. Якщо фінансовий стан платника податків нестабільний або він перебуває на межі банкрутства, то мінімізація податків може стати єдиним засобом залишитися «на плаву». Якщо фінансовий стан платника податків стабільний, то роль мінімізації залежатиме від величини економії на податках і ступеня ризику бути притягнутим до відповідальності в разі порушення податкового законодавства [1, с. 207]. Платник податків оцінює співвідношення вигоди від несплати податків та несприятливих наслідків (ризик настання відповідальності, розмір штрафних санкцій і т. п.) такого ухилення і приймає рішення виходячи з отриманих результатів. На нашу думку, економічний чинник необхідно трактувати ширше, не обмежуючи його рамками «фінансового стану платника податків». Сьогодні доведено пряму залежність між рівнем життя населення і його бажанням сплачувати податки, тобто відповідати вимогам законослухняної податкової поведінки. Низький економічний рівень життя населення у цілому, наявність істотного, непереборного бар'єру між добробутом можновладців (які являють собою мізерну частину всього населення країни) та рештою населення проявляються в різних формах девіації податкової поведінки.

Популярною є позиція, згідно з якою в основі податкової поведінки лежить конфлікт між державою та платниками податків (психологічний чинник). Його джерелом є протиріччя між точками зору держави і платника податків стосовно того, як повинні витратитися зібрані до бюджету країни податки. Цей конфлікт супроводжується ще й проблемою пошуку балансу справедливості в оподаткуванні [15, с. 354]. Із зазначеною позицією не можна погодитися, оскільки історія оподаткування (як вітчизняна, так і зарубіжна) знає достатню кількість прикладів, коли податки або ускладнення їх сплати ставали причиною страйків, бунтів та інших протестних рухів платників податків. Як приклад можна привести мітинги проти повсюдного застосування касових апаратів у сферах торгівлі, харчування і послуг, які відбулися в Києві в кінці 2020 р. У результаті введення касових апаратів для ФОП було відкладено до 2022 р.

Не в останню чергу однією з причин протестних рухів вважається звинувачення в недоцільному використанні бюджетних коштів. Такі протестні рухи є матеріальним виразом існуючого політичного конфлікту між державою та платниками податків. Політичний конфлікт виникає в тому разі, коли держава починає використо-

увати бюджетні кошти не лише для покриття своїх витрат (об'єктивного існування та функціонування), а ще й як інструмент політики (наприклад, як засіб стримування народу, блокування та виведення з політичної арени своїх опонентів, конкурентів, лідерів громадської думки та всіх тих, хто, на думку керівників країни, шкодить державі). Очевидним показником використання державою засобів стримування існуючого опору в обхід установлених Конституцією і законами правил.

В основі соціального чинника знаходиться соціальна справедливість. Соціальна справедливість є одним із ключових принципів оподаткування, який лежить в основі перерозподілу суспільних благ за допомогою податків. Соціальна справедливість в оподаткуванні є надзвичайно важливим напрямом розвитку податкових систем у розвинених країнах. При цьому принципи, встановлені в наведеному вище понятті, закладені в більшості розвинених країн відносно саме процесу оподаткування (наприклад, рівність для платників податків з однаковою платоспроможністю і нерівність для платників податків із різною платоспроможністю; звільнення від оподаткування малозабезпечених категорій населення і, навпаки, збільшення податкового навантаження на високозабезпечені категорії платників податків) [8, с. 32–33]. Порушення балансу соціальної справедливості веде до виникнення в суспільстві соціального конфлікту, що, своєю чергою, викликає у платників податків почуття морального права не сплачувати податки.

Не можна обійти стороною і правовий чинник. Правова база істотно впливає на формування ставлення населення до податкової системи у цілому і сплати податків зокрема. У нашій країні до прийняття Податкового кодексу України податкове законодавство за кількістю перехресних підзаконних актів, їх заплутаністю, колізійністю та суперечливістю визнавалося одним із найскладніших у плані дотримання не лише в країнах ЄС, а й на пострадянському просторі [4]. Перманентні зміни податкового законодавства зумовили вкрай негативне ставлення до нього з боку платників податків, а численні прогалини спричинили зростання податкових правопорушень. Варто зазначити, що після прийняття Податкового кодексу України ситуація поліпшилася, але все ще є далекою від стандартів ЄС. Якість юридичної техніки податкових актів відстає від європейських стандартів, а їхні норми не відповідають тим реаліям, у яких знаходиться платник податків.

Податкове законодавство, будучи невід'ємною частиною системи національного законодавства, встановлює спеціальні приписи, відповідно до яких платники податків та податкові органи здійснюють взаємодію в рамках процесу оподаткування. Зміни податкового законодавства – завжди болісний процес, від якого страж-

дає передусім платник податків, і не завжди держава в особі податкових органів йде йому назустріч.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, податкова поведінка зумовлюється дією цілої низки різноманітних чинників (економічного, психологічного, політичного, соціального, правового та ін.).

Уміння виділяти чинники та аналізувати їхній вплив у короткостроковій та довгостроковій перспективі є запорукою не лише прийняття ефективних управлінських рішень платником податків, а також вибору оптимальної (для цього платника) поведінки. Вплив чинників можуть прораховувати не лише платники податків, а й держава. У цьому разі вона повинна намагатися досягти не тільки своїх інтересів, а й інтересів економічних агентів. Лише в такий спосіб платник податків для себе вирішить вибрати законслухняну податкову поведінку як оптимальну.

Вибір податкової поведінки платником податків багато в чому визначається ефективністю та зрозумілістю норм податкового законодавства. На бажання платників податків сумлінно виконувати свої зобов'язання можуть негативно впливати і підвищений рівень податкового тягаря, і соціальна несправедливість оподаткування, і постійні перевірки з боку контролюючих органів тощо. Податкова поведінка – це завжди двосторонній процес, результат якого залежатиме не тільки від самих платників податків, а

й від ініціатив, які походять від держави в особі її органів та посадових осіб. Держава під час побудови податкової політики має враховувати необхідність діалогу між нею та платниками податків, що, безсумнівно, сприятиме розвитку соціально справедливої системи оподаткування, інтенсифікації діалогу між платниками податків та органами державної влади і в кінцевому підсумку позитивно вплине на податкову поведінку. При цьому під позитивним результатом ми розуміємо трансформацію протиправної податкової поведінки у законслухняну податкову поведінку. Уважаємо, що робота з трансформації протиправної податкової поведінки у законслухняну повинна вестися комплексно, урахуовуючи різні напрями свого впливу, які мають включати:

- підвищення рівня податкової культури як платників податків, так і посадових осіб податкових органів;
- удосконалення податкового законодавства;
- підвищення соціальної справедливості податкової системи;
- удосконалення податкового адміністрування;
- подальша автоматизація податкового контролю;
- перегляд ставок податків і т. д.

Ухвалення таких заходів могло б сприяти зниженню рівня напруги між платниками податків і державою, благотворно вплинуло б на податкову поведінку економічних агентів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бечко П.К., Лиса Н.В. Податковий менеджмент : навчальний посібник. Київ : ЦНЛ, 2009. 288 с.
2. Веткин А.С. Уход от налогов и институциональная система переходной экономики. *Научные труды ДонНТУ. Серия «Экономическая»*. 2004. Вып. 69. С. 119–125.
3. Вишневикий В.П., Веткин А.С. Уход от уплаты налогов: теория и практика : монография. Донецк, 2003. 228 с.
4. Всеукраїнський моніторинг громадської думки щодо діяльності органів Державної податкової служби України. URL: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/dps_dobre_vikonuyu_svoyu_robotu___vseukranskiy_montoring_1021303 (дата звернення: 25.09.2021).
5. Габрелян А.Ю. Поняття та сутність дефініції податкове консультування. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. № 59. С. 270–276.
6. Габрелян А.Ю. Напрями підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо протидії економічній злочинності. *Державне управління та адміністрування, сфера обслуговування, економіка та міжнародні відносини як рушійні сили економічного зростання держав XXI століття* : колективна монографія ; вид. 2-е. Вінниця, 2021–2022. С. 2–18.
7. Голова податкової: більше 4 млн осіб систематично не платять податки. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/12/20/669367/> (дата звернення: 01.11.2021).
8. Гребенчук А.О. Налогообложение как социальный процесс и его влияние на формирование налогового поведения населения в России : дис. ... канд. социол. наук : 22.00.03. Москва, 2009. 207 с.
9. Дасиф А.Ф. Факторы, влияющие на выбор предприятием налогового поведения. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 5. Т. 2. С. 159–162.
10. Капленко Г.В. Формирование экономического поведения предприятий : автореф. дис. ... канд. екон. наук. Львов, 2005. 20 с.
11. Колесник М.І., Габрелян А.Ю. Аналіз доходів та витрат домогосподарств України. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту*. 2019. № 1(26). С. 59–70.
12. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
13. Лепа Н.Н., Дасив А.Ф. Классификационная структура налогового поведения предприятий и варианты их налогового реагирования. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/NvChdieu/2009_4/lepa.pdf (дата звернення: 25.09.2021).

14. Меркулова Т.В. Налоговое поведение: институциональные аспекты анализа. Научные труды ДонНТУ. 2005. Вып. 89–3. С. 159–165.
15. Поршнева А.Г. Налоговый менеджмент : учебник. Москва : ИНФРА-М, 2003. 442 с.
16. Публічний звіт ДПС за 2020 рік. ДПС України, 2021. 111 с.
17. Сушкова О.Е. Податкова дисципліна як фактор податкової безпеки регіону. *Молодий вчений*. 2014. № 4(07). С. 128–131.
18. Украинцы продолжают уклоняться от налогов. Сколько и на чем «экономят». URL: <https://finance.liga.net/ekonomika/novosti/ukrainsy-prodoljayut-uklonyatsya-ot-uplaty-nalogov-skolko-i-na-chem-sekonomili> (дата звернення: 01.11.2021).
19. Цуриков В.И. Модель рационального поведения налогоплательщика. *Экономика и математические методы*. 2007. Т. 43. № 2. С. 3–11.
20. Чирков М.О. Инновационные подходы к формированию моделей поведения налогоплательщиков. *Известия Алтайского государственного университета*. 2012. № 2–1(74). С. 347–352.
21. Mitu N.E. Taxpayer Behavior: Typologies and Influence Factors. 2016. № 49. P. 77–87.

REFERENCES:

1. Bechko, P.K., Lisa, N.V. (2009). *Podatkoviy menedzhment* [Tax management]. Kyiv.
2. Vetkin, A.S. (2004) Ukhod ot nalogov i institutsionalnaya sistema perekhodnoy ekonomiki [Tax evasion and the institutional system of an economy in transition]. *Nauchnyye trudy DonNTU. Ser. Ekonomicheskaya*, (69), 119-125.
3. Vishnevskiy, V.P., Vetkin, A.S. (2003). *Ukhod ot uplaty nalogov: teoriya i praktika* [Tax evasion: theory and practice]. Donetsk.
4. Vseukrayinskij monitoring gromadskoyi dumki shodo diyalnosti organiv derzhavnoyi podatkovoyi sluzhbi Ukraini [All-Ukrainian monitoring of public opinion on the activities of the state tax service of Ukraine]. URL: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/dps_dobre_vikonuyu_svoyu_robotu__vseukrainskiy_montorin_g_1021303.
5. Habrelian, A.Yu. (2013). Poniattia ta sutnist definitsii «podatkove konsultuvannia» [The concept and essence of the definition of «tax consulting»]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*, (59), 270–276.
6. Habrelian, A.Yu. (2021–2022). Napriamy pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pravookhoronnykh orhaniv shchodo protyidii ekonomichnii zlochynnosti [Directions for improving the effectiveness of law enforcement agencies in combating economic crime]. *Kolektyvna naukova monohrafiya «Derzhavne upravlinnia ta administruvannia, sfera obsluhovuvannia, ekonomika ta mizhnarodni vidnosyny yak rushiini syly ekonomichnoho zrostannia derzhav XXI stolittia»*. Vinnytsia.
7. Holova podatkovoi: bilshе 4 mln. osib systematychno ne platiat podatky [The head of the tax: more than 4 million people do not systematically pay taxes]. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/12/20/669367>.
8. Grebenchuk, A.O. (2009). Nalogooblozheniye kak sotsialnyy protsess i ego vliyaniye na formirovaniye nalogovogo povedeniya naseleniya v Rossii [Taxation as a social process and its impact on the formation of tax behavior of the population in Russia]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow.
9. Dasif, A.F. (2009). Faktory, vliyayushchiye na vybor predpriyatiyem nalogovogo povedeniya [Factors Affecting the Choice of Tax Behavior by an Enterprise]. *Visnik Hmel'nitskogo natsionalnogo univ'sitetu*, (5). 159–162.
10. Kaplenko, G.V. (2005). Formirovaniye ekonomicheskogo povedeniya predpriyatij [Formation of economic behavior of enterprises]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Lvov.
11. Kolesnyk, M.I., Habrelian, A.Yu. (2019). *Analiz dokhodiv ta vytrat domohospodarstv Ukrainy* [Analysis of household income and expenditure]. *Visnyk Skhidnoievropeiskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu*, 1(26), 59–70.
12. *Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]*. № 30. (1996). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
13. Lepa, N.N., Dasiv, A.F. Klassifikatsionnaya struktura nalogovogo povedeniya predpriyatij i varianty ikh nalogovogo reagirovaniya [Classification structure of tax behavior of enterprises and options for their tax response] (2009). URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/NvChdieu/2009_4/lepa.pdf.
14. Merkulova, T.V. (2005). Nalogovoye povedeniye: institutsionalnyye aspekty analiza [Tax Behavior: Institutional Aspects of Analysis]. *Nauchnyye trudy DonNTU*, (89-3), 159–165.
15. Porshnev, A.G. (2003). *Nalogovyy menedzhment: uchebnyk* [Tax management]. Moscow.
16. Publichnyi zvit DPS za 2020 rik [Public report of the State Tax Service for 2020] (2021). DPS Ukrainy.
17. Sushkova O.E. (2014) Podatkova disciplina yak faktor podatkovoyi bezpeki regionu [Tax discipline as a factor of tax security of the region]. *Molodij vchenij*, 4(07), 128–131.
18. Ukraintsy prodolzhayut uklonyatsya ot nalogov. Skolko i na chem «ekonomyat». [Ukrainians continue to evade taxes. How much and what they «save» on]. URL: <https://finance.liga.net/ekonomika/novosti/ukrainsy-prodoljayut-uklonyatsya-ot-uplaty-nalogov-skolko-i-na-chem-sekonomili>.
19. Tsurikov, V.I. (2007). Model ratsionalnogo povedeniya nalogoplatelshchika [Model of rational behavior of the taxpayer]. *Ekonomika i matematicheskiye metody*, (2), 3–11.
20. Chirkov, M.O. (2012). Innovatsionnyye podkhody k formirovaniyu modeley povedeniya nalogoplatelshchikov [Innovative approaches to the formation of models of behavior of taxpayers]. *Izvestiya Altayskogo gosudarstvennogo universiteta*, (2-1(74)). 347–352.
21. Mitu, N.E. (2016). Taxpayer Behavior: Typologies and Influence Factors, (49), 77–87.